

אלון גושן-גוטשטיין

מקור וצנור החכמה האלקית
אגרת הקודש כהולוגרמה של הבעל שם טוב

אִדְרָא

הסדרה לחקר ספרות הקבלה והחסידות: מקורות ומחקרים

עורך הסדרה:
פרופ' אבי אלקיים

חברי המערכת:
פרופ' משה חלמיש
פרופ' חביבה פדיה

אלון גושן-גוטשטיין

מקור וצנור החכמה האלקית

אגרת הקודש כהולוגרמה של הבעל שם טוב

הוצאת אֶרֶא

Alon Goshen-Gottstein
The Source and Conduit of Divine Wisdom
The Iggeret ha-Kodesh as a Hologram of the Baal Shem Tov

עיצוב העטיפה: **אבי אלקיים**

על העטיפה: **צילום בית המדרש של הבעל שם טוב**

מסת"ב: 978-965-7876-16-9 ISBN:

© כל הזכויות שמורות להוצאת אֶדְרָא, תל אביב

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי – אלקטרוני,
אופטי, מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט,
אלא ברשות מפורשת מאת בית ההוצאה לאור שתינתן מראש ובכתב.

נדפס בישראל תשפ"ו – 2026
© Copyright 2026 by Idra Publishing
IdraPublisher@gmail.com
idra.org.il

סידור, עימוד, לוחות והדפסה: **א. אורן הפקות דפוס בע"מ**, שד' רוטשילד 109, תל אביב

תוכן עניינים

9	מבוא אישי, מעין תפילה.....
13	מבוא: מטרת הקריאה המחודשת באגרת הקודש לבעל שם טוב

חלק ראשון קריאה באגרת

	פרק א:
19	הבעל שם טוב – ריבוי פנים של אישיות מכוננת.....
	פרק ב:
25	הבעש"ט ההיסטורי – המקורות.....
	פרק ג:
31	אגרת הקודש נוסח כתב יד רוטשילד.....
	פרק ד:
57	נוסח פרנקל-באומינגר.....
	פרק ה:
75	אותנטיות אישית ודמויות הצדיק-המיסטיקן.....
	פרק ו:
85	מיסטיקה וזכרון: השוואת האגרות.....
	פרק ז:
93	המשיח של הבעש"ט
	פרק ח:
	חתימה: אגרת הבעש"ט – אספקלריא הולוגרמית
103	של מייסד החסידות

חלק שני

מחקרים תומכים

- פרק ט:
התקבלותה של אגרת הבעש"ט במסורת החסידית 113
- פרק י:
האם משתקפת אגרת הקודש בדברי ר' נחמן מברסלב? 127
- פרק יא:
היכל המשיח – הקשרים רעיוניים משתנים 145
- פרק יב:
הבעש"ט מייסד החסידות – בין עיון מחקרי להבנה פנים־חסידית. 173
- פרק יג:
מסורות הנוסח של האגרת ודרכי קריאתה 191
- ביבליוגרפיה. 197
- מפתח עניינים 203
- מפתח שמות 206

למורי החסידות וממשיכי דרך הבעל שם טוב
רבותי ורעי, אלופי ומיודעי

רבי שמואל ברוזובסקי
רבי אפרים קעניג
רבי יעקב יצחק בידרמן
רבי אברהם שלום (אשי"ש) הלברשטאם
רבי בערל לאזאר

בתפילה שמה שהעליתי במחקר זה
יוסיף להתגלות אור שבעת הימים בעולם
ויעמיק את הקשר שבין מקור החסידות לצנורות של כל אחד ואחד

מבוא אישי, מעין תפילה

ל בעל שם טוב מעמד מיוחד במסורת החסידית. ספר זה בוחן את מעמדו לאור טקסט שחובר מפרי עטו. השאלה העולה מתוך הניתוח בכללותו היא באיזו מידה אגרת הקודש של הבעל שם טוב יכולה לשמש כאספקלריא להבנת ייחודו ביחס למורי ההוראה החסידיים האחרים.

שילוב זה של קריאה בטקסט והעמקת הקשר למחברו מפגיש שתי אהבות, או שתי מתנות גדולות, בחיי. האחת היא קריאת טקסטים וראייתם באור חדש. זכיתי במהלך ארבעים השנים האחרונות להציג ברבים קריאות חדשות, חלקן מהפכניות, לכמה טקסטים מכוננים של הספרות היהודית – מקורות בספרות חז"ל, שבה אבות עולם בנן סירא, טקסטים שחיבר היהודי הפרסי סרמד מקאשאן, ועוד. למרות עיסוקי הרב, גם בחיי האישיים וגם בהקשרים אקדמיים, במקורות חסידיים, לא התגלגלה לידי הזכות לקרוא באור חדש טקסט ייצוגי של הספרות החסידית. עד עתה. ספר זה הוא ביטוי לאותה מתנת שמים של יכולת לראות דברים חדשים גם במקורות נדושים שנדונו שוב ושוב.

החידוש בקריאת אגרת הקודש של הבעל שם טוב צמח מתוך הקשר אמוני-ריטואלי. מדי שנה אני מציין, בעמקות ובהתכוונות, את סעודת המשיח, בשביעי של פסח, כמסורת חב"ד. לפני מספר שנים, תוך כדי קריאת מחקר של ידידי נתנאל לדרמן, גיליתי את דבר קיומם של נוסחים שונים של אגרת הבעש"ט, ובכלל זה מפגשו המפורסם עם משיח. נתוודעתי לדברים מספר ימים לפני שביעי של פסח, וטבעי היה שאעמיק בקריאת מקורות אלו בסעודת משיח. משידעתי, כפי שיוסבר להלן, שלפני שני מקורות, עשיתי את מה שהיה טבעי לי כחוקר מחשבת חז"ל – קראתי כל מקור ברשות עצמו. הלימוד התארך, התובנות שטפו, והחוויה התעצמה. יצאתי מתוך סעודת משיח זו בהתרגשות רבתי על מה שראיתי בהשוואת שני נוסחי האגרת. משיגשתי לבחון מה נאמר במחקר על האגרת, מתוך הנחה שרבים ודאי הבחינו בכך לפני, גיליתי להפתעתי שזכיתי בהבנות חדשות, וראיתי דברים שקודמי לא ראו. הרצון לחלוק את הדברים

עם חוקרים, לומדים ותלמידי חכמים נבע ממעמד זה, ומכאן כתיבת מה שהיה בתחילה מאמר, ובמהרה הפך לספר שלפנינו.

האהבה השנייה היא אהבתי לבעל שם טוב עצמו. אף זו מתנה. כבר בביקורי הראשון באוקראינה, בשנת 1990, לרגל ראש השנה היהודי, ביקרתי במז'בוז'. באותם ימים התבצעה הנסיעה בהליקופטר של הצבא הרוסי! עם השנים, הלך הקשר עם הבעש"ט, כפי שזה נגלה לי בכפל המוקדים – קברו ובית מדרשו שבמז'בוז' – והעמיק. ראיה לדבר – כשנשאתי את תרזה לאשה התקיימה החתונה בבית מדרשו של הבעל שם טוב. היה זה אירוע מיוחד במינו, והוא חרות עמוק בזכרונם של ידידים שנטלו חלק במתנה אנושית-רוחנית זו. אני שב למז'בוז' פעם אחר פעם, והטעם הרוחני המיוחד של הבעל שם טוב, השונה מטעמים של צדיקים אחרים, הוא מקור עושר עבורי.

עבורי, גילוי פנים חדשות בדברי הבעל שם טוב אינו תרגיל אינטלקטואלי גרידא. זהו פן של גילוי מציאותו של הבעל שם טוב עצמו. מכאן החשיבות המיוחדת שאני מייחס לפרסום ספר זה. יש בפרסום זה משהו אישי, מעבר לפן האישי המלווה פרסום כל ספר. מעבר לחשיבות של הספר לידידי כמי שעמל עליו, יש בו פן אישי שכן הוא חושף, כך אני מקווה, אישיות ידועה ומוכרת, ומגלה בה פנים חדשות. גילוי זה עצמו נגזר מתוך אותה התגלות פנימית שבה הבעש"ט ממשיך להעשיר את עולמי הפנימי. איני יכול לטעון שמה שנתגלה לי בספר זה נובע ממעין התגלות ישירה של הבעש"ט שמתוכה זכיתי להבין מה שאני מבין. אך יחד עם זאת, גילוי פנים חדשות באישיותו של הבעל שם טוב קשור בתודעתי באותה אינטימיות תודעתית המלווה את ההתקשרות בצדיקים, והיא חלק מאותה מתנת שמים.

כתיבת ספר זה הושלמה סמוך לראש השנה תשפ"ו. במוצאי ראש השנה נסעתי למז'בוז'. במעמד זה, בהיותי מוקף בחסידי ברסלב האומרים תיקון הכללי, לאחר שהותם בראש השנה באומן, ערכתי טקס פרטי. סבורני שזו הפעם הראשונה שהוא נערך, וגם הוא מתנה מהבעל שם טוב. להבין טקס זה אקדים ואספר כאן את מה שמסופר על ר' מרדכי מנשכזי ביחס לאגרת הקודש. ר' מרדכי היה קורא באגרת מדי יום ביומו. בהמשך הספר אעלה את האפשרות שקריאה יומית זו היוותה ריטואל של התקשרות בבעל שם טוב. על פי תקדים זה נהגתי גם אני. אלא שאגרת הקודש שאני קורא ומפרש אינה זהה לאגרתו של ר' מרדכי או של כל מורה אחר ממורי החסידות. הללו קראו את אגרת הבעש"ט מתוך נוסח דפוס קורין, שם פרסם ר' יעקב יוסף מפולנאה את האגרת, בסוף ספרו בן פורת יוסף. אני לעומת זאת, בעקבות המחקר, מודע לקיומן של שתי אגרות שונות. מודעות זו עומדת ביסוד הספר, הקריאות החדשות במקורות והפנים החדשות הנחשפות באישיות הבעל שם טוב. כך, מצאתי את עצמי יושב באמצע

הלילה, כשהמחשב על ברכיי, בסמוך לקברו של הבעל שם טוב, וקורא את שני נוסחי האגרת, כל אחד בתורו. הקריאה לוותה בתפילה ברורה – שאגיע לחקר האמת, ושהבעל שם טוב לא יציל מפי דבר אמת בכל הנוגע לעסק בדבריו. זוהי גם התפילה שהנני מביע בפתח הספר. אני תפילה שזכיתי לכוון לאמת, שמה שבא בספר זה יהיה לכבודו של הבעל שם טוב, להעמקת ההבנה בסגולתו, איכותו וייחודו, ושהספר יעודד בחינה מחודשת של מקומו בחיי החסידים ההולכים בדרכו.

דרכים רבות התפצלו מן הדרך שגילה הבעל שם טוב. יש ממורי ומזרמי החסידות שקשורים לבעל שם טוב באופן מודע יותר מאחרים. אני תפילה שערכם ומשמעותם של החידושים שבספר זה יחרגו מעבר לגבולות האקדמיה וחקר החסידות. אני תפילה שמורי חסידות בני דורנו ותלמידיהם גם הם יזכו לגלות מחדש את דברי הבעל שם טוב, ומתוך כך להעמיק בהבנתו, בהתקשרות עמו, וממילא ביסודות זהותם החסידית.

יהי רצון שתשרה ברכתו במעשי ידיי, והנועם שהביא לעולם יכונן את דורות ממשיכיו ותלמידיו.

מבוא: מטרת הקריאה המיוחדת באגרת הקודש לבעל שם טוב

ר' ישראל בן אליעזר, המכונה הבעל שם טוב (נפטר 1760), הוא אחת הדמויות החשובות בתולדות היהדות. בין אם המודעות לחשיבות זו אפיינה את פועלו ותקופתו, ובין אם היא הוקרנה עליו על ידי תלמידיו, הוא זכה למעמד של מייסד התנועה החסידית, תנועה שהוקמה במאה השמונה עשרה ואשר חיוניותה הרעיונית והרוחנית לא סרה עד היום. הבעש"ט נתפס כמקור של התחדשות רוחנית, כמורה דרך, וכמי שעומד בראש המעיין הרעיוני והחברתי המכונה התנועה החסידית. המחקר מקיים דיונים שונים בשאלה האם הבעש"ט הוא אכן המייסד של התנועה החסידית, או שמא ראוי לכנותו במונח טעון פחות, כמו, למשל, מחולל החסידות.¹ השאלה משמעותית מבחינת אפיון פועלו ההיסטורי והכרת מעמדו של הבעש"ט נכון לשעתו. יחד עם זאת, ברור שבמבט לאחור, ובהתייחסות לתודעה של מורי החסידות לדורותיהם, לבעש"ט מעמד מכונן כאבי התנועה, וכמי שעומד ביסודה. הבחנה זו שבין משמעות היסטורית לשעתה לבין קריאה רטרוספקטיבית של משמעות דמותו חשובה במיוחד לספר הנוכחי.

ספר זה בוחן את אגרת הקודש, המסמך החשוב ביותר שכתב הבעש"ט. האגרת נכתבה לגיסו ר' גרשון מקיטוב בשנת תק"ז ושוב בתק"י, דהיינו 1746/1749. למעשה, המסמך הוא שתי אגרות שנכתבו בעקבות אירועים רוחניים בראש השנה של אותן שנים. מסמך זה זכה לתשומת לב מחקרית רבה, שכן הוא עדות אותנטית לחוויותיו של הבעל שם טוב עצמו, שאינה מתווכת בידי תלמידיו. חשיבותו רבה הן מצד הכרת הבעל שם טוב והן מצד מרכיב אחד שבאגרת, שמשך את מרב תשומת הלב – ההתייחסות למפגשו

1 פרק יב בחלקו השני של הספר נוגע בשאלה זו.

של הבעל שם טוב, בעלייתו למרום, עם המשיח, והדו־שיח עמו. חלק זה של האגרת זכה לתשומת לב בהקשר דיונים במקומה של המשיחיות בתנועה החסידית המתחדשת, תוך שפירושים שונים ודגשים משתנים ניתנים לו. כפי שאציע בחלק השני של הספר, הן הקוראים החסידיים והן המחקר המודרני נזקקים בעיקר לתמה זו שבאגרת, וכמעט שאינם נזקקים לחלקים אחרים של האגרת. במקביל לעיסוק אינטנסיבי באגרת בספרות המחקר, ניתן לאפיין את העיסוק באגרת בספרות החסידית עצמה, ברובה, כזניח. הסיבה לכך נעוצה באופי האישי והבלתי ניתן לחיקוי של המתואר באגרת. החוויות המתוארות בעליית הנשמה של הבעל שם טוב אינן רלוונטיות או ישימות לאחרים, ומלבד הדחיפה להפצת תורתו של הבעש"ט, כפועל יוצא של המפגש עם המשיח, אין לאגרת הרבה מה לומר לקורא המאוחר.

ספר זה ניגש לאגרת מפרספקטיבה שונה מן המקובל. לגישה המוצעת כאן שלושה מאפיינים ייחודיים:

א. החתירה לקריאה מקפת של משמעות האגרת וניתוח המבנה שלה בשלמותו, להבדיל מהזיקקות לפרט זה או אחר באגרת.

ב. ניתוח שיטתי של מה שמכונה בדרך כלל כ"אגרת הקודש" או "אגרת הבעש"ט" כשתי אגרות שונות, שלכל אחת מהן סדר יום משלה. במחקר האגרת, כפי שזה מתואר בפרק האחרון של הספר, עלו הסברים שונים בנוגע לנוסח או נוסחי האגרת, ולמהימנות כתבי יד שונים של האגרת, בהשוואה לנוסח הדפוס. הספר הנוכחי מאמץ את עמדתו של יהושע מונדשיין, שתוצג בפירוט בהמשך, ולפיה ישנן שתי אגרות, הנושאות שני תאריכים שונים, והללו צורפו לכדי אגרת אחת בנוסח שהדפיס ר' יעקב יוסף מפולנאה כנספח לספרו בן פורת יוסף. על בסיס שחזור מחקרי זה תוצג קריאה של כל אחת מן האגרות הללו בפני עצמה. זהו הנסיון הראשון לקרוא את האגרות כמסמכים שלמים, כאשר כל אחד מהם עומד ברשות עצמו ומשקף הגיון משלו.

ג. בחינת האגרת־האגרות לא רק מצד מה שהן מלמדות על הבעש"ט באופן היסטורי אלא כמייצגות מגוון פנים שלו, שהסך העולה מהן מצדיק את המעמד המכונן והמעצב לו זכה הבעש"ט בתנועה החסידית. שתי השאלות ההיסטוריות שהעסיקו את המחקר – שאלת דמותו של הבעש"ט ושאלת משמעותה של האגרת בהקשר ההיסטורי – תומרנה בקריאה באגרת כבבואה וכייצוג מקיף של דמותו של הבעש"ט, כפי משמעותה לדורות. סך המוטיבים שבאגרות מהוה אספקלריא שדרכה ניתן לעמוד על ייחודה של אישיותו ומדוע זכתה למעמד מכונן בתודעה החסידית. אף זו, מצבור המוטיבים אינו רק סך של אלמנטים חשובים, חלקם ייחודיים, הנוגעים לדמותו של הבעש"ט. בעקבות ניתוח ספרותי־היסטורי מפורט של האגרת, ארצה להציג תפיסה הולוגרמית

של האגרת. לאמור: כל אחד ממרכיביה וכל אחד מן המוטיבים הוא כהולוגרמה המכילה את המכלול הרעיוני כולו. גישה הולוגרמית זו תסייע לנו לעמוד על חשיבותה הסמלית של האגרת כייצוג דמותו של הבעש"ט. דרכה ניבטת דמותו של הבעש"ט בכל עושרה וייחודה. דרכה ניתן להבין מדוע יוחס לו המעמד לו זכה בתודעת המורים החסידיים. ממילא, יש לאגרת חשיבות העולה על כל מה שיוחס לה בעבר, הן בידי קוראי החסידיים והן בידי קוראי האקדמיים. כאשר האגרת נקראת לא רק כעדות לאירועים שאירעו במסע שמימי או כביטוי לתודעה משיחית, היא חושפת בפנינו את דמותו של הבעש"ט על כל עושרה, כל זאת מפיו ולא מפני תלמידיו. האגרת משקפת את ריבוי הפנים של הבעש"ט ואת משמעותו לדורות. משמעות זו מקבלת גושפנקא מפני הבעש"ט עצמו, גושפנקא המעוגנת במסע שמימי, ולפיכך בעלת ערך התגלותי, החורג מסמכות ויצירתיות אנושיים כצנור לחכמה אלקית.² גם אם מעמדו המרומם והמכונן של הבעש"ט לא נתקשר מעולם באגרת, יש בכוחה של הקריאה המוצעת בספר זה להציגו כאספקלריא המאירה את דמותו של הבעש"ט במלוא עושרה. ככל שמעמדו של הבעש"ט כמייסד החסידות הוא מבט רטרוספקטיבי, כך יכולה הקריאה הנוכחית לחשוף בפנינו במבט רטרוספקטיבי את משמעותה של האגרת כמשקפת את מעמדו הרם של הבעש"ט ולהבהיר לנו על שום מה זכה להיות או להיתפס כמייסד התנועה החסידית.

חלק ראשון

קריאה באגרת

פרק א

הבעל שם טוב – ריבוי פנים של אישיות מכוננת

בפרק הנוכחי ברצוני להציג את הממדים השונים המאפיינים את הבעל שם טוב, או שנקשרו בדמותו. אינני מעונין בהקשר זה בליבון היסטורי הנוגע לדמותו והיקף פעולתו של הבעש"ט. סוגיה זו נידונה בידי חשובי החוקרים כמו אטקס, רוסמן, פדיה, אליאור ואחרים. הצגת קטלוג של דימויים וממדים של פעולתו של הבעש"ט תסייע לנו לאתר את אותם הדימויים באגרת, ומתוך כך תוצדק גישתנו הסמלית-ייצוגית להבנת חשיבותה של האגרת. הרשימה דלהלן בונה על עבודותיהם של עמנואל אטקס ורועי הורן.¹ התיאורים דלהלן מציגים זה בצד זה תיאורים ששפתם לקוחה מתוך ההקשר היהודי הספציפי ותיאורים המעוגנים בפנומנולוגיה של הדת, כפי שהיא ידועה ממגוון רחב של דתות. שני הממדים משלימים זה את זה, ומאפשרים לנו לעמוד על טווח עשייתו ואישיותו של הבעש"ט.

א. בעל שם. הכינוי בעל שם אינו ייחודי לר' ישראל בן אליעזר הידוע בכינוי זה. בעלי שמות היו מרפאים ופועלים בממשק שבין הרוחני לגשמי במגוון סוגיות, באמצעות שימוש בשמות קודש. האפיון של הבעל שם טוב נועד לסמן שהשימוש בשמות הקודש נעשה בטהרה ומתוך כוונה חיובית, ולא באופן שלילי, הקשור בכוחות הרע.

ב. בזיקה הדוקה לסעיף הקודם מצוי התיאור בספרות של הבעל שם טוב כמאגיקון, דהיינו כמי שיש באפשרותו לפעול ולהפעיל את המציאות באמצעים שאינם סיבתיים ופיסיים באופן שקוף. השימוש בשמות הקודש, ייחודים, כוונות

1 עמנואל אטקס, בעל השם: הבעש"ט: מאגיה, מיסטיקה, הנהגה, ירושלים, מרכז זלמן שז"ר, תש"ס, פרק שני ודברי סיכום; רועי הורן, הבעל שם טוב וקבלת האר"י: כוונות וייחודים להמתקת הדינים שמסר מחולל החסידות לתלמידיו, רמת גן, אוניברסיטת בר אילן, תשפ"א, עמ' 32-40.